
Předmluva

Tato kniha je určena především studentům, kteří se připravují ke zkoušce z etiky. Studium usnadňuje řada pomůcek, jako jsou seznamy klíčových slov a hlavní myšlenky na začátku každé kapitoly a shrnutí na jejím konci.

Chcete-li tuto knihu využít co nejlépe, je dobré vědět následující věci:

Úvodní kapitola připravuje půdu pro následující kapitoly.

- Obsah rozděluje jednotlivé kapitoly na podkapitoly.
- Jednotlivé podkapitoly jsou dále rozděleny pomocí nadepsaných oddílů a odrážek. Na důležité poznatky v některých kapitolách upozorňují hlavní myšlenky, klíčové otázky, poznámky a příklady.
- Klíčová slova na začátku každé kapitoly vám pomohou snadno se zorientovat a seznámit s odbornými pojmy daného tématu.
- V závěru každé kapitoly najdete shrnutí hlavních bodů, které slouží k rychlému opakování. Tento seznam lze také využít jako osnovu pro vaše vlastní poznámky k tématu.
- Kniha obsahuje také okruh nejčastějších otázek, se kterými se můžete setkat u zkoušky, a tipy, jak na ně odpovědět. Dostanete příležitost ke zpracování vzorových otázek, přípravu stručných odpovědí na některé z nich a podrobnější zodpovězení jiných.

Obecná rada pro zodpovídání otázek a řešení úkolů

Strukturované otázky vám napoví, co máte zahrnout do odpovědi. Následující doporučení se vztahují k otázkám, u nichž necháváme na vás, jak je zpracujete.

- Nejdůležitější je si pečlivě otázku přečíst a pochopit, čeho se doopravdy týká. Dejte si pozor na to, abyste porozuměli všem slovům obsaženým v otázce (některé pojmy je dokonce potřeba vyhledat ve slovníku nebo je najít v seznamech klíčových slov).

■ Shromáždíte všechny informace podstatné pro zodpovězení otázky. Nejspíš nebudete potřebovat všechno, co o tématu víte. Držte se toho, čeho se dotaz týká.

■ Uspořádejte si poznatky vytvořením osnovy, kterou rozepíšete do jednotlivých odstavců. Dejte pozor, aby se každý odstavec vztahoval k zadané otázce. Zahrňte do své odpovědi různé pohledy a názory (většina otázek vyžaduje argumenty pro a proti).

■ Začněte úvodem, v němž vlastními slovy vysvětlíte, na co se otázka ptá, a vysvětlíte pojmy. Vypracujte si osnovu a rozveďte ji do jasně formulovaných odstavců. Napište stručný závěr, ve kterém shrnete svou odpověď na zadanou otázku (aniž byste opakovali vše, co jste napsali).

Úvod

KLÍČOVÁ SLOVA

deskriptivní etika – fakta o lidském mravním chování

normativní etika – argumenty týkající se hodnot a principů

deontologický – týkající se povinnosti

axiologický – týkající se hodnot

metaetika – zkoumání povahy etických výroků

Etika se zabývá tím, co je správné a co nesprávné, zkoumá mravní rozhodnutí lidí a způsoby, kterými se je snaží odůvodnit. Etika je rozsáhlý předmět. Není snad oblastí života, do níž mravní rozhodování nějak nezasahuje, a stejně neexistuje oblast života, ve které by se etika nedala uplatnit.

1. Čtyři základní přístupy

Aby to nebylo tak složité, začneme tím, že si zmapujeme různé oblasti etiky. Existují čtyři základní přístupy:

a) Deskriptivní etika

Deskriptivní etika popisuje mravní rozhodnutí a hodnoty, které zůstávají konkrétní společností. Dalo by se tedy například říci, že některé společnosti povolují polygami, zatímco jiné nikoli, nebo že v některých společnostech se za určité zločiny uděluje trest smrti. Můžeme nejen popsat to, co lidé dělají, ale můžeme také objektivně popisovat

vat důvody, kterými své činy vysvětlují. Deskriptivní etika je zčásti sociologií a zčásti psychologii morálky. Avšak klíčovým rysem veškeré deskriptivní etiky je skutečnost, že se nesnaží zjišťovat, co je a není správné. Pouze popisuje danou situaci.

Deskriptivní etika má svůj význam, protože bez informací o situacích a o tom, jak na ně lidé reagují, by neměly další oblasti etiky na čem stavět. Sama o sobě však má deskriptivní etika omezené možnosti a studenta, který by se na etické otázky snažil odpovědět pouze popisem situací, bychom nemohli uznat jako někoho, kdo se s předmětem uspokojivě vypořádá. Je to právě rozmanitost chování a svobodné volby jednat ve shodě s ostatními nebo v rozporu s nimi, co vede k otázkám po tom, co je a není správné.

b) Normativní etika

Normativní etika zkoumá normy, jimiž se ve svém mravním rozhodování lidé řídí. Zabývá se otázkami týkajícími se *povinosti* (co by člověk „měl“ dělat; často hovoříme o **deontologických otázkách**) a *hodnot*, které mravní rozhodnutí vyjadřují (co utváří „dobrý“ život; někdy hovoříme o **axiologických otázkách**). Normativní etika jde o krok dál než deskriptivní etika. Zaměřuje se na výrok o nějakém chování a ptá se: „Je správné toto dělat?“ Deskriptivní etika by tak například pouze uvedla počet potrátí, které byly v dané společnosti provedeny. Normativní etika se navíc ptá: „Je vůbec správné jít na potrat?“ Jinými slovy, ptáme se na normy chování, na jejichž základě lidé odlišují správné od nesprávného.

c) Metaetika

Do teorie etiky patří i diskuse o jazyce, kterým o morálce hovoříme, a jak lze tento jazyk odůvodnit. Tato diskuse se někdy označuje jako **metaetika**. V průběhu 20. století se britští a američtí filozofové zaměřovali především na jazyk. Namísto jednoduché otázky: „Je toto správné?“, se filozofové začali ptát: „Co znamená, když řeknu, že je něco správné?“ nebo „Co dělám, když toto tvrdím?“ Byla to reakce na proud myšlení, který hlásal, že veškeré výroky o morálce jsou ve skutečnosti bezvýznamné. Metaetika představovala zoufalou snahu zjistit, co lidé svými výroky míní. Ti kdo prohlašují, že něco je správné či nesprávné, jsou totiž rozhodně přesvědčeni, že jejich prohlášení význam mají.

d) Aplikovaná etika

Nejdůležitější a nejnáléhavější oblastí etiky je **aplikovaná etika**. Nikdo by se o etiku nezajímal, kdyby v životě neexistovaly problémy, které vybízejí k vyjadřování a zkoumání mravních rozhodnutí a hodnot. K nejvýznamnějším oblastem aplikované etiky dnes patří etika života a smrti, lékařská etika, etika sexuality a vztahů, feministická etika, bioetika (zejména otázky týkající se genetiky), právní etika, etika životního prostředí a obchodní etika. Téměř v každé oblasti života existují morální otázky.

Knihy o aplikované etice zkoumají rozhodnutí v dané oblasti z hlediska teorií etiky. Teorie etiky a aplikovaná etika je třeba zkoumat ve vzájemném vztahu. Na jedné straně můžete vyzkoušet nějakou teorii tak, že ji uplatníte v konkrétní situaci, na druhé straně se můžete podívat na rozhodnutí, která v konkrétní situaci dělají lidé na základě zdravého rozumu, a ptát se, z jaké teorie etiky vycházejí.

Tato kniha je o teorii etiky – to znamená, že se bude zabývat metaetikou a normativní etikou. Bude pochopitelně využívat i deskriptivní etiku, aby ukázala, jak mohou být tyto teorie využity v praxi.

2. Historický přehled

Abychom si o etice mohli utvořit ucelenou představu, podívejme se na některé klíčové body ve vývoji teorie etiky v západním myšlení:

■ Ve starověkém Řecku, zejména ve spisech Platóna a Aristotela najdeme diskusi o tom, v čem spočívá dobrý život, o ideálních vlastnostech, které by měl člověk mít, a o vztahu mezi ctností a hledáním štěstí.

■ Přirozený zákon Tomáše Akvinského vyjadřuje středověkou snahu sloučit Aristotelovu myšlenku, že všechno by mělo spět ke svému účelu či cíli, a křesťanskou nauku, podle níž jsou všechny věci stvořeny Bohem, s cílem získat ucelený obraz toho, co lze považovat za přirozené a správné.

■ Později se setkáváme se čtyřmi různými přístupy: podle Hobbesa by měla být etika postavena na smluvní dohodě mezi lidmi; Hume byl přesvědčen, že by měla být založena spíše na citech než na rozumu, neboť lidé k sobě přirozeně pociťují vzájemné ohledy; zastánci utilitarismu soudili, že by etika měla vycházet z očekávaných výsledků

jednání; Kant se domníval, že základní etické principy by měly být postaveny jen na čistém praktickém rozumu.

- Někteří myslitelé 18. a 19. století (např. Nietzsche a Sartre) zkoumali etiku ve světle vývoje jedince nebo osobních otázek, které si lidé kladou. Etika není objevena, my ji vytváříme svými vlastními rozhodnutími.

- Ve 20. století teorii etiky z velké části formovaly spory o tom, zda má etický jazyk význam. Někteří myslitelé chápali etiku jako skrytý způsob, jak vyjadřovat vlastní preference nebo dávat příkazy.

- Poslední tři desetiletí 20. století zaznamenala oživení zájmu o aplikovanou etiku a také o teorii smlouvy a čtností spolu s přezkoumáním mnoha dřívějších etických sporů.

3. Úkoly etiky

Etika je odvětvím filozofie a jako takovou ji ovlivňují obecné otázky o životě a jeho smyslu, které si filozofové kladou. Na jejím utváření se podílí také sociální, politická a náboženská kultura, ve které se vyvinula.

V nejšířším pojetí je etika studiem lidského chování. Otázky týkající se toho, co lidé „mají“ dělat, proto vedou k základním otázkám o povaze a účelu lidského života. Stejně tak ovšem různá pojetí života, ať už se rodí ve filozofii nebo v náboženství, mají vliv na lidské chování, a tedy na etiku.

Etika se nezabývá pouze průměrnými standardy chování. Jde v ní spíš o hledání toho, co je správné a dobré a jak nejlépe žít. To samozřejmě neznamená zaujmout úzce mravní pohled v tom smyslu, že zavrhneme všechny, kdo nesouhlasí s určitým konkrétním kodexem, ale zdůraznit, že chceme najít základní hodnoty, podle nichž bychom mohli žít za předpokladu, že povedou ke spravedlnosti a štěstí.

Pochopitelně se přitom budeme muset zaměřit i na to, co je v lidské povaze nejhroší. Právě v čínech, které se vyznačují krutostí, můžeme nejnásilně začít vnímat podstatu laskavosti, v čínech, které se vyznačují sobectvím, docházíme k intuitivnímu poznání toho, co znamená chovat se nesobecky.

Jedna z otázek, kterou si v západním světě klade každý student etiky, je, zda můžeme etiku považovat za „objektivní“:

- Existují nějaká fakta, která řeší mravní otázky?

- Existuje něco jako dobro zastřešující veškerá označení „dobrého“, která používáme pro to, s čím souhlasíme?

- Můžeme o nějakém tvrzení s jistotou prohlásit, že jde o konečný či absolutní výrok o tom, co je a není správné?

- Je všechno pouze otázkou osobní volby a osobního vkusu?

V polovině šedesátých let 20. století bylo běžné předpokládat, že hledání „dobrá“ či „čtností“ je odsouzeno k nezdaru. Z etiky se stala jazyková hra, v níž se lidé snažili odůvodnit morální jazyk tak, aby mu každý člověk mohl porozumět na základě své zkušenosti. Nešlo o žádná usilování o „Dobro“ skryté v jádru skutečnosti, ale jen o to vyjádřit přání, záměry či preference jednotlivců.

Dnes je všechno jinak. Několik desetiletí etice vládla aplikovaná etika. Najednou měl svět svůj program a čekal, že etika přinese nějaká vodítka.

Etické postoje bývají nejasné a často jsou nepřehledné. Podívejte se do kterýchkoli novin a najdete směsici fakt, hodnot a argumentů (spolu s notnou dávkou fantazie a spekulací, záleží na tom, které noviny si vyberete!). Úkolem etiky je odstranit nejasnosti, rozlišit fakta, hodnoty a argumenty, odhalit základy, na kterých jsou komentáře vystavěny, a zjišťovat, nakolik jsou logické a zda skutečně vyjadřují hluboce zakoreněné názory, anebo emoční reakce.

■ Potřebujete také vědět, jestli existují nějaké konkrétní okolnosti, díky nimž je tato situace jedinečná. (Samozřejmě je možné namítnout, že každá situace je jedinečná – koneckonců žádní dva lidé nejsou stejní. Tady jde ale o něco víc, protože existují situace, které jsou tak specifické, že se v nich normální pravidla chování nedají uplatnit. Například jsou určité věci, které byste udělali, kdyby na tom závisel váš život, a na které byste za jiných okolností nepřistoupili.)

b) Měli byste pečlivě zvážit normy a hodnoty, podle nichž by měla být situace posuzována.

■ Pokud zastáváte názor, že něco je či není správné, musíte jasné formulovat, na základě čeho jste k tomuto tvrzení dospěli a které hodnoty z toho vyplývají. V opačném případě pro vás může být těžké pochopit, proč někdo jiný, kdo má k dispozici stejná fakta, došel ke zcela odlišnému závěru o tom, co je a není v dané situaci správné. Co jednomu připadá banální, může být pro druhého podstatné.

c) Měli byste si také uvědomovat povahu svých tvrzení a protiargumentů, které by proti nim bylo možné vznést.

■ Jinými slovy, někdo jiný by mohl například tvrdit, že veškeré výroky o morálce nevyjadřují ve skutečnosti nic víc než osobní preference (Říkám, že je to správné, protože chci, aby se to stalo právě tak). Chcete-li s tím nesouhlasit, měli byste si pečlivě promyslet, na jakém logickém základě své argumenty postavíte. Jinak můžete být obviněni z toho, že pouze vyjadřujete osobní preference – což je přesně to, co tvrdí váš oponent.

Stejně jako většina filozofických argumentů se i etické výroky dostávají od *premis* k *závěrům*. Premisy zahrnují fakta o situaci a normy chování, kterými se řídíte vy nebo zúčastněné osoby. Závěr může být zpočtybněn ze dvou pozic:

■ Za prvé, že jste ve své argumentaci nepostupovali logicky od premis k závěru. Jinými slovy, z daných okolností a mravních hodnot ještě nevyplývá, že ten či onen čin je špatný. Na celou situaci je možné se podívat z jiného úhlu.

■ Za druhé (a mnohem častěji), že se ve svých premisách mýlíte. Někdo tak může prohlásit: „Nesouhlasím s vámi, protože se [například] nedomnívám, že život je nutné zachovat za každou cenu; naopak si myslím, že kvalita života ... atd.“ Předmětem diskuse jsou

zde normy. Stejně tak může oponent nesouhlasit s fakty. U soudu se například může rozpoutat diskuse o tom, zda člověk spáchal nějaký čin ve chvíli, kdy nebyl psychicky v pořádku. V takovém případě jde o důležitou premisu, se kterou je třeba počítat, a daná osoba nebude obviněna stejným způsobem jako člověk, který stejný čin spáchal při plném vědomí svého jednání.

2. Tři základní pojetí

Z hlediska etických teorií můžeme rozlišit tři základní přístupy:

a) Nekognitivní

Tvrdí, že morální jazyk ve skutečnosti neříká nic objektivního. Je to jednoduše skrytá forma vyjádření vlastních pocitů nebo doporučení, jak by se situace měla vyvíjet. Tyto přístupy se nazývají **nekognitivní**, protože naznačují, že etický jazyk nevyovídá o ničem jiném, než jsou pocity a preference osoby, která ho používá. Jestliže se mi tedy něco líbí, říkám, že je to „dobré“, jestliže se mi něco nelíbí, říkám o tom, že je to „špatné“, a tím to končí.

Pak skutečné není o čem se bavit. Nehovoříme o hodnotách a principech. Nehledáme žádný objektivní způsob, jak něco označit za správné či nesprávné, mluvíme prostě jen o osobních přáních.

b) Relativistický

Relativistický přístup v podstatě říká, že žádné dvě situace nejsou stejné. Osobní volba se řídí jedinečným nastavením okolností a nemá smysl nic zobecňovat nebo prosazovat názor, že jedno řešení je správné a jiné není. Rozhodnutí se nevztahují k ničemu absolutnímu, a proto nemá smysl formulovat žádná mravní pravidla.

c) Absolutistický

A konečně je tu i snaha vytvořit myšlenkový rámec, který nám umožní tvrdit, že něco je vždy správné a něco zas vždy nesprávné. Tento přístup se někdy nazývá **absolutistický**, neplatí z něj však, že existují pevně daná mravní pravidla (i když to je samozřejmě

přesně to, co někteří lidé prohlášují), ale že se mravní chování vztahuje k principům, které jsou univerzálně použitelné.

Je přirozené, že kniha o teorii etiky se bude zabývat zejména základy, na nichž lidé staví tento třetí přístup. Najdeme mezi nimi argumentace, podle nichž existují absolutní mravní principy, které je možné poznat čistým rozumem (*racionalistická etika*), nebo které nám ukládá Bůh. Jiné zkoumají ctnosti, vlastnosti tvořící základ dobrého života a mravní postoje, které podporují jejich rozvoj (*etika ctností*). Třetí skupina sleduje důsledky jednání a zvažuje, zda je nebo není z tohoto hlediska správné (*konsekvencionalistická etika*, do níž patří *utilitarismus*). Jíni přistupují k etice z hlediska smlouvy mezi lidmi, kteří spolu žijí v jedné společnosti, z níž část může být vyjádřena zákonem a část mohou obsahovat nepsaná práva a povinnosti, které se od členů dané společnosti očekávají.

3. Teorie a praxe

HLAVNÍ MYŠLENKA:

Vztah jednotlivých situací k obecným mravním principům.

Tato kniha se věnuje především teorii etiky. Jinými slovy, zkoumá tvrzení o tom, co je správné a nesprávné, použité argumenty a význam jazyka etiky.

Budeme zde sledovat nejrůznější situace. Bez toho by naše studium etiky bylo abstraktní a suchopárné. Především ti čtenáři, pro něž je tato kniha pomůckou při přípravě na zkoušku z etiky, by pak neměli zapomenout, že zde uvedené příklady pouze ilustrují samotné teorie. U zkoušky je třeba dobrá pracovní znalost skutečné situace mravního rozhodování, ve které se lidé ocitají. Jinými slovy, zabýváte-li se mravními argumenty v medicíně, je důležité znát, jak problém formuluje zákon a jaké má medicína možnosti v situaci, kterou zvažujete. Etika se neomezuje na fakta, ale staví na nich. Etický argument bez faktického základu je velmi neuspokojivý, protože mravní rozhodnutí se vždy vztahuje ke konkrétní situaci a je ovlivněno řadou různých faktorů; nechte-li je stranou, těžko můžete porozumět skutečnému mravnímu dilematu, o které se v daném případě jedná.

Budete-li se zabývat konkrétními etickými problémy, využijte též jiné úvody do problematiky, které jsou založené na faktech, abyste

získali ucelenou představu, podle níž můžete různé teorie etiky posoudit. Kromě publikací o aplikované etice je cenným zdrojem i denní tisk, který zachycuje širokou škálu témat, jejichž zpracování často obsahuje tvrzení o tom, co je a není správné, aniž by samotná tvrzení informovala o normách chování, které tyto komentáře odrážejí, či o logice, podle níž lze dojít od takových norem k uvedeným závěrům.

a) Obecné argumenty a konkrétní situace

Začnete-li zkoumat mravní rozhodování lidí, ocitnete se ve změti konkrétních situací. Některá z těchto jasně ohraničených rozhodnutí a dilemat jsou jednoduchá, i když je samotný proces rozhodování obtížný, protože dané možnosti lze téměř stejnou měrou přijmout nebo zamítnout. Zjistíte však, že v jiných situacích hraje roli řada dalších faktorů, a najednou není rozhodování tak snadné. *Ve skutečnosti žádné dvě situace nejsou totožné, a je tudíž těžké stanovit pravidlo, podle kterého by bylo možné všechny možné situace poctivě posoudit.*

Věnovat se etice tedy znamená odhlédnout od konkrétních situací a hledat základní principy, kterými by se mělo chování řídit. Proč tu ale říkáme „mělo“? Jakým právem může člověk říkat, co „by měl“ druhý dělat? Můžete přijmout soubor pravidel a snažit se je vnutit ostatním, ovšem někdo s odlišným souborem pravidel může vaše tvrzení kdykoli zpochybnit.

Vezměme to tedy po pořádku:

- Začněte u konkrétních situací – nabízejí řadu možností a reakcí.
- Zjistěte, podle jakých pravidel se lidé ve svém mravním rozhodování řídí.
- Porovnejte tato pravidla s těmi, která byste sami uplatnili, a zchoďte, nakolik jsou možné rozdíly mezi vašimi pravidly a těmi, která uplatňují ostatní, dány rozdílnými okolnostmi.
- Jestliže se tudíž pravidla liší, lze takové rozdíly vysvětlit jako pouhé detaily, které nejsou odchýlením od hodnoty původního pravidla?
- Poté zkoumejte normy a hodnoty, které tato pravidla odrážejí.

Když se podíváme na to, co lidé v různých situacích dělají, a na jazyk, kterým své jednání odůvodňují, vede nás to nutně k tomu, abychom se ptali, na čem každé takové odůvodnění stojí. Pokud se tedy ptáme, co je či není správné nebo jak by se měli lidé chovat, zjišťujeme vlastně, na základě čeho lze něco považovat za správné či nesprávné. Jinými slovy – zjišťujeme, jaké jsou *normy lidského chování*.

PŘÍKLAD

Vezměme si pro účely této knižky například situaci, kterou bychom mohli považovat za zcela hypotetickou. Prezident Spojených států je obviněn z mimomanželského sexuálního vztahu. Nejprve toto obvinění veřejně popírá, ale nakonec je pod vahou důkazů donucen přiznat, že se zachoval nepatřičně, čímž vyvolá debatu o tom, co by mělo či nemělo být považováno za „sexuální vztah“.

Nabízejí se tu různá vysvětlení a stanoviska:

- Dobrovolná sexuální aktivita mezi dvěma dospělými jedinci by měla být jejich soukromou záležitostí a neměla by se stát předmětem veřejné diskuse či cenzury.
- Osoby zastávající vysokou politickou funkci by měly přijmout mravní normy společnosti, kterou zastupují.
- Sex může být soukromou záležitostí, ale prezident by v této souvislosti neměl lhát, protože pravdomluvnost a integrita se vyžadují u osoby v jeho postavení.
- Osobní záležitosti nejsou nijak podstatné, pokud nezasahují do výkonu práce dané osoby. Jestliže prezident dál dobře vykonává svou funkci, co záleží na tom, jaký vede soukromý život?
- Ostatní prezidenti v minulosti měli milostné aféry; proč by pak měl být tento prezident výjimkou?

Když shrmáždíme různé reakce, vyvstávají určité zásadní etické otázky.

- Právo na soukromí jedince.
- Mravní status mimomanželského sexu.
- Hodnota upřímnosti.

Objevují se i obecnější otázky:

- Úloha osob zastávajících veřejné odpovědné postavení. Ztrácejí přijetím tohoto postavení právo na soukromí ve všech otázkách, které by mohly ovlivnit jejich veřejnou funkci?
- Postavení manželství a rodiny ve společnosti.
- Hodnota naprosté upřímnosti v protikladu k politickým zájmům.

I když je tato etická debata podnětána diskusí o konkrétní situaci jedince ve velmi specifickém společenském postavení, přesouvá se naše pozornost k normám, podle nichž je daný čin posuzován. Jakmile k něčemu takovému dojde, nemá smysl předkládat seznam bývalých prezidentů, kteří se zachovali podobně. Ze skutečnosti, že se jiní lidé chovají podobně, z hlediska normativní etiky nijak neplyne, zda je to

správné či nesprávné. V nejlepším případě mají historické paralely smysl pro „deskriptivní“ etiku.

Tento příklad ilustruje, čemu se budeme v této knize věnovat:

- Je třeba se podívat na to, co morálku umožňuje. Máme svobodu v tom, jak se zachováme? Měli bychom být obviňováni z věci, nad níž nám nemáme žádnou kontrolu? Kdy je reakce typu: „Nemohu si pomoci“ dostačující omluvou?
- Jakmile se však úspěšně vypořádáme se situací, která vyplývá ze svobodné volby, musíme se ptát, zda existují nějaká absolutní pravidla, která lze uplatnit za všech okolností, nebo zda je třeba každou situaci posuzovat individuálně.
- Nato přichází zásadní otázka, zda existují nějaké principy, které by měly být základem veškeré morálky – principy, které plynou z naší lidské podstaty a které lze uplatnit na všechny. Nebo by mělo mravní rozhodnutí stavět na očekávaných výsledcích jednání? Jinak řečeno, jednáme s určitým cílem, a hodnotíme proto veškeré chování jako správné či nesprávné podle toho, nakolik naplňuje či nenaplnuje tento cíl?
- Je tudíž zřejmé nutné se ptát, jakým způsobem se hodnoty uplatňované v mravních rozhodnutích (a využívané v etické diskusí) vztahují k ostatním základním hodnotám, které lidé uznávají. Zejména jde o to, jak se tyto hodnoty vztahují ke zcela základním představám o účelu života, které jsou vyjádřeny prostřednictvím náboženství.
- A konečně budeme muset čelit různým zpochybněním morálky ze strany těch, kteří budou prohlašovat, že ani náboženství, ani morálka nemá faktický základ a že jde buď o zcela dobrovolné přijatou iluzi, nebo o nucené přijetí hodnot za účelem sociální či politické kontroly. Jinými slovy, budeme se muset ptát, zda jsme to my sami, kdo určuje směr našeho mravního jednání, nebo zda je naše mravní jednání určováno vnějšími podmínkami.

b) Každý čin je ve svých důsledcích globální

Ať už se ve svém přístupu k etice řídíme čímkoli – absolutními pravidly nebo očekávanými výsledky chování – důsledky našeho rozhodnutí postupně získávají obecnější dosah. Otázky, které v různých podobách uplatnit ve všech situacích, prolnání jedince, společnosti, již je součástí, a takového je etika tak fascinující – protože nic nepochopitelného a všechno odráží větší celek, jehož je jen malou

24

že
vám
jste
jedinci,
tuace,

PŘÍKLAD

Vezměme si pro účely této knihy například situaci, kterou bychom mohli považovat za zcela hypotetickou. Prezident Spojených států je obviněn z mimomanželského sexuálního vztahu. Nejprve toto obvinění veřejně popírá, ale nakonec je pod vahou důkazů donucen přiznat, že se zachoval nepatřičně, čímž vyvolá debatu o tom, co by mělo či nemělo být považováno za „sexuální vztah“.

Nabízejí se tu různá vysvětlení a stanoviska:

- Dobrovolná sexuální aktivity mezi dvěma dospělými jedinci by měla být jejich soukromou záležitostí a neměla by se stát předmětem veřejné diskuse či cenzury.
- Osoby zastávající vysokou politickou funkci by měly přijmout mravní normy společnosti, kterou zastupují.
- Sex může být soukromou záležitostí, ale prezident by v této souvislosti neměl lhát, protože pravdomluvnost a integrita se vyžadují u osoby v jeho postavení.
- Osobní záležitosti nejsou nijak podstatné, pokud nezasahují do výkonu práce dané osoby. Jestliže prezident dál dobře vykonává svou funkci, co záleží na tom, jaký vede soukromý život?
- Ostatní prezidenti v minulosti měli milostné aféry; proč by pak měl být tento prezident výjimkou?

Když shromáždíme různé reakce, vyvstávají určité zásadní etické otázky.

- Právo na soukromí jedince.
- Mravní status mimomanželského sexu.
- Hodnota upřímnosti.

Objevují se i obecnější otázky:

- Úloha osob zastávajících veřejně odpovědné postavení. Ztrácejí přijetím tohoto postavení právo na soukromí ve všech otázkách, které by mohly ovlivnit jejich veřejnou funkci?
- Postavení manželství a rodiny ve společnosti.
- Hodnota naprosté upřímnosti v protikladu k politickým zájmům.

I když je tato etická debata podnětána diskusí o konkrétní situaci jedince ve velmi specifickém společenském postavení, přesouvá se naše pozornost k normám, podle nichž je daný čin posuzován. Jakmile k něčemu takovému dojde, nemá smysl předkládat seznam bývalých prezidentů, kteří se zachovali podobně. Ze skutečnosti, že se jiní lidé chovají podobně, z hlediska normativní etiky nijak neplyne, zda je to

správné či nesprávné. V nejlepším případě mají historické paralely smysl pro „deskriptivní“ etiku.

Tento příklad ilustruje, čemu se budeme v této knize věnovat:

■ Je třeba se podívat na to, co morálku umožňuje. Máme svobodu v tom, jak se zachováme? Měli bychom být obviňováni z věcí, nad nimiž nemáme žádnou kontrolu? Kdy je reakce typu: „Nemohu si pomoci“ dostatečně omluvou?

■ Jakmile se však úspěšně vypořádáme se situací, která vyplývá ze svobodné volby, musíme se ptát, zda existují nějaká absolutní pravidla, která lze uplatnit za všech okolností, nebo zda je třeba každou situaci posuzovat individuálně.

■ Nato přichází zásadní otázka, zda existují nějaké principy, které by měly být základem veškeré morálky – principy, které plynou z naší lidské podstaty a které lze uplatnit na všechny. Nebo by mělo mravní rozhodnutí stavět na očekávaných výsledcích jednání? Jinak řečeno, jednáme s určitým cílem, a hodnotíme proto veškeré chování jako správné či nesprávné podle toho, nakolik naplňuje či nenaplnňuje tento cíl?

■ Je tudíž zřejmě nutné se ptát, jakým způsobem se hodnoty uplatňované v mravních rozhodnutích (a využívávané v etické diskusí) vztahují k ostatním základním hodnotám, které lidé vyznávají. Zejména jde o to, jak se tyto hodnoty vztahují ke zcela základním představám o účelu života, které jsou vyjádřeny prostřednictvím náboženství.

■ A konečně budeme muset čelit různým zpochybněním morálky ze strany těch, kteří budou prohlašovat, že ani náboženství, ani morálka nemá faktický základ a že jde buď o zcela dobrovolně přijatou iluzi, nebo o nucené přijetí hodnot za účelem sociální či politické kontroly. Jinými slovy, budeme se muset ptát, zda jsme to my sami, kdo určuje směr našeho mravního jednání, nebo zda je naše mravní jednání určováno vnějšími podmínkami.

b) Každý čin je ve svých důsledcích globální

Ať už se ve svém přístupu k etice řídíme čímkoli – absolutními pravidly nebo očekávanými výsledky chování – důsledky mravního rozhodnutí postupně získávají obecnější dosah. Otázky, které vyvstanou, lze v různých podobách uplatnit ve všech situacích. Právě díky tomuto prolínání jedince, společnosti, již je součástí, a podstaty života jako takového je etika tak fascinující – protože nic není zcela nepodstatné a všechno odráží větší celek, jehož je jen malou součástí.

Etické argumentace nevisí ve vzduchoprázdnu, ale staví na přesvědčení a hodnotách, které tu byly před mravním dilematem, jímž se zabýváme – kdyby totiž neexistovala žádná přesvědčení a hodnoty, celá myšlenka mravního rozhodování by ztratila význam, protože by chyběl základ pro to, abychom mohli něco označit za správné nebo nesprávné.

To platí oběma směry: základní přesvědčení a hodnoty jsou součástí etiky. Zároveň základní přesvědčení a hodnoty nelze zkoumat ani je docenit, dokud někdo neučíní mravní rozhodnutí, které na ně poukáže. Chcete-li tedy poznat hodnoty nějakého člověka, podívejte se, jak se rozhoduje v otázkách etiky.

4. Práva a povinnosti

HLAVNÍ MYŠLENKA

V této kapitole jsme se zaměřili na to, jak se jedinec rozhoduje a jaká kritéria pro své rozhodnutí, zda něco je nebo není správné, používá. Jinými slovy jsme se zabývali jedincem a teoriemi, které vyvířejí pojítka mezi jeho chováním a jakýmsi celkovým smyslem pro hodnoty či cíle. To však není jediný způsob, jak k etice přistupovat. Většina mravních dilemat vzniká ve společenském kontextu a týká se způsobů, jak spolu lidé jednájí. Je docela dobře možné vyjít od společnosti, a ne od jedince, a podívat se na chování jednotlivce z hlediska potřeb společnosti.

Tento přístup má dlouhou tradici, od Platónovy argumentace o správném vztahu mezi třemi různými třídami lidí ve státě, přes Hobbese a Locka, kteří sledují smluvní základ společenského chování, až k myslitelům, jako je Hegel a Marx, podle nichž vyrůstá mravní volba ze společenské a politické situace. Tady se etika překrývá se sociálními a politickými teoriemi, ale její specifický přínos spočívá ve zkoumání práv, která jsou přiznána členům dané společnosti, a povinností, které takové členství vyžaduje.

Pokud do svých úvah zapojujeme společnost a její pravidla, samozřejmě to představuje pro etiku další problém. Člověk totiž může udělat něco, co považuje za „správné“ ne z přesvědčení nebo na základě vědomé volby, ale pouze proto, že to od něj společnost očekává a že jde o výsledek sociálního učení. Je i v takových případech chování jedince opravdu morální? Závisí mravní hodnota jednání na jedinci, anebo na společnosti, která vyvinula danou sociální normu

a vstúpila ji jedinci? Tady se vracíme k otázce relativismu, protože jak jsme zaznamenali již dříve, různé společnosti zastávají různé etické normy. Co jedna společnost považuje za dobré a správné, může být nezákonné v jiné společnosti. Je tedy třeba doplnit další rovinu argumentace – rovinu, která zvažuje práva a povinnosti, uznávané a vyžadované společností, a musí se ptát, zda mohou být racionálně odůvodněny. Jinými slovy, existují hlubší argumenty, které mohou objasnit, co je společnost a jak se utváří? Těmito otázkami se zabývali myslitelé jako Platón, Hobbes, Locke a v moderní době Rawls. *Zabývají se smyslem pro spravedlnost a způsoby, jimiž může být obsažena ve smlouvách – psaných či nepsaných – které slučují jedince do jednoho společenského či politického útvaru.*

SHRNUTÍ

- Etické argumenty musí rozlišovat mezi fakty a hodnotami.
- Existují tři základní pojetí etiky: nekognitivní, relativistické a abolutistické.
- V praxi jsou individuální situace zpravidla posuzovány z hlediska základních mravních principů. Konkrétní situace se naopak podílejí na utváření univerzálních principů.
- Etika může vycházet ze situací mravní volby jedince nebo z potřeb společnosti jako celku.

OTÁZKY A ÚKOLY

1. Jaké prvky je třeba zahrnout, pokud chcete přednést jasný etický argument? Které z nich, pokud vůbec nějaké, mají podle vás přednost? Odůvodněte svou odpověď.
V odpovědi na tuto otázku je třeba důkladně rozlišovat mezi fakty a hodnotami, které jsou oboje stejně potřebné, a navíc mít přehlednou představu, co přesně předkládáte – absolutní pravidlo, vyjádření preference atd. Ať již se rozhodnete pokládat za prvotádé cokoli (fakta, hodnoty, jasnou představu), lze ukázat, že se k tomu ostatní dva prvky vztahují.
2. „Každá situace je jedinečná.“ Souhlasíte s tímto tvrzením? Popírá se tím možnost použít univerzální mravní principy? Jak víte, co je správné udělat v situaci, která je skutečně jedinečná? Je důležité ukázat, že jste schopni docenit problematiku uplatňování absolutních pravidel na nejrůznější konkrétní situace. Stejně tak důležité je rozpoznat, že jakkoli důležitá bude konkrétní situace,

kteřou posuzujete, veškerý jazyk morálky předpokládá sdílené po-
rozumění a sdílený význam. Lze tvrdit, že navzdory její jedinečnosti
můžeme situaci pochopit jen ve vztahu k jiným situacím.

Podklady pro úvahy na stejná témata:

3. Presentace fakt sama o sobě netvoří etický argument. Pojednejte
o tématu.
4. Etika vyžaduje rovnováhu mezi konkrétní situací a univerzálními
principy. Pojednejte o tématu.

POZNÁMKA:

Většina otázek o etice konkrétním mravním dilematem buď začíná, nebo by
měla být ilustrována. Při předložení jasné etické argumentu byste měli znát
podstatná fakta, ale také umět je zhodnotit z hlediska různých etických teorií
a hodnot, které souvisí s danými mravními rozhodnutími. V této knize se však
zabýváme teorií etiky. Otázky mají proto obecnější povahu, ale vy byste se
přesto měli pokusit ilustrovat své odpovědi odkazem na jedno či více témat,
kteřá studujete.

Co umožňuje morálku?

KLÍČOVÁ SLOVA

determinismus – názor, že veškeré jednání lze vysvětlit na základě jeho příčin,
a je tudíž nevyhnutelné

redukcionismus – názor, že jednání je jen souborem fyzikálních procesů, které
je tvoří

naturalistický chybný závěr – snaha odvodit to, co „má být“, z toho, co „je“

maxima – mravní princip, který řídí jednání

Tato kapitola se zabývá tím, za jakých okolností je možné považovat
nějaké jednání za morálně významné.

1. Tři základní požadavky

Etika se zabývá normami lidského chování, rozhodnutími, která lidé
činí, a způsoby, jimiž svou volbu odůvodňují. Pokud chceme nějaké
jednání pokládat za morálně významné, patrně tedy musí splňovat
alespoň tři základní požadavky:

- týká se (přímo nebo nepřímo) jedné či více osob;
- týká se situace, v níž lze racionálně uvažovat o důsledcích mož-
ného průběhu události;
- existuje dostatečná míra svobody, která dovoluje různé možnosti
průběhu události, a tímto plnohodnotnou volbu.

Podívejme se krátce na každý z těchto požadavků:

a) Lidské chování

Stroj, který není schopný myslet, nelze vinit za to, co dělá. Ačkoli tedy někdo může prohlásit, že „nenávidí“ počítače, když dojde ke závojení faktury či jiné administrativní chybě následkem špatného fungování počítačového systému, sám počítač za způsobené nepřijemnosti vinnu nenese. Jako stroj je závislý na těch, kteří ho programují nebo používají. Je-li něco v nepořádku, měl by člověk vinit vědomého činitele, ne nevědomý nástroj. Podobně vrah nemůže tvrdit, že to byl nůž, který vnikl do těla oběti, a proto vinnu za následnou smrt nese nůž, a ne člověk, který ho použil.

Jinak řečeno, etické argumenty můžeme uplatňovat pouze u člověka. Zvířata se možná vzájemně loví a zabíjejí, sopky sopí a působí nedozírné škody, ale ani jedno ani druhé nemá nic společného s etikou, protože tu chybí lidský prvek.

b) Racionální myšlení

Obecně vzato, nevědomí činitelé se z hlediska morálky nepočítají. Je tomu tak jednoduše proto, že nevědomí činitelé (tedy ne lidské bytosti) nejsou v pozici, kdy by mohli zvážit situaci a rozhodnout, jak se zachovají.

PŘÍKLAD

Dejme tomu, že někdo dostane infarkt a zemře za volantem vozidla, které se následně nekontrolovaně stočí ke krajině a zabije chodce. Řidič, který zemřel, už není schopen vozidlo ovládat. Když auto sjelo z vozovky a zabilo chodce, nešlo o událost, na níž by se podílelo vědomé rozhodnutí nebo nedbalost. Na druhé straně bychom se mohli ptát:

- Věděl řidič o svém zdravotním stavu?
- Dostalo se mu od lékaře varování, že by neměl řídit?

Pokud byl řidič varován, pak se musel sám rozhodnout řídit navzdory nebezpečí. Toto rozhodnutí bylo svobodné a vědomé a mělo značný podíl na smrti chodce. Za nemorální tedy můžeme považovat rozhodnutí, ne to, co se stalo v důsledku infarktu.

Na druhé straně, i kdyby se řidič rozhodl řídit v rozporu s doporučením lékaře, nebyly tu nějaké výjimečné okolnosti, z jejichž pohledu stálo za to riziko podstoupit? Nevezl například řidič do nemocnice vážné nemocného člověka ve chvíli, kdy to nemohl udělat nikdo jiný? Pokud ano, lze pokládat riziko za přiměřené vzhledem k možnostem, které v okamžiku rozhodnutí nebylo možné předvídat? Je možné ří-

ziko takto ospravedlnit navzdory následné smrti? Ať už jednal řidič oprávněně, anebo nejednal, mravní otázky se týkají vědomého rozhodnutí, ne události, které se staly ve chvíli, kdy už nebyl člověk schopen racionálně jednat. V tomto případě byste mohli řídiče vinit za jeho rozhodnutí řídit, ale ne za smrt chodce.

c) Svoboda

Máme-li absolutní svobodu dělat, cokoli chceme, neseme za své jednání odpovědnost. Máme však vůbec někdy absolutní svobodu? Jedním z nejčastějších způsobů obhajoby člověka, který byl obviněn ze spáchání nelegálního či nemorálního činu, je tvrzení, že se nemohl svobodně rozhodnout a že to byla jediná možná volba.

Můžete se dostat do situace, kdy budete jednat podle pravidel, která stanovil jiný jedinec nebo společnost. V tomto případě si uvědomujete, co děláte, ale vaše činy budou posuzovány z mravního hlediska jen do té míry, do jaké jste vnímán jako někdo, kdo může svobodně přijmout, odmítnout nebo zpochybnout příkaz, který dostal, nebo úlohu, jejíž splnění od něj očekává společnost. Předvídané důsledky odmítnutí či zpochybnutí této úlohy jsou při uvažování o morálním významu daného jednání brány v potaz. Pokud například uposlechnete rozkazu člověka, který na vás míří zbraní, je důležitým faktorem skutečnost, že budete zabít, když neuposlechnete. Jste za takových okolností svobodní?

Zodpovězení této otázky se neobejde bez podrobnějšího pochopení podstaty svobody.

2. Příčiny a podmíněnost

Obecně platí, že všechny události jsou způsobeny příčinami, které jim předcházejí. Kdyby to tak nebylo, mohlo by se bez jakéhokoli důvodu dít cokoli a samotné základy zdravého rozumu a vědy by se rozpadly. Není třeba, abychom rozuměli, proč je všechno tak, jak je, ale všeobecně platí, že (máme-li dostatek příslušných informací) můžeme teoreticky porozumět všemu.

Základní argumenty týkající se povahy podmíněnosti nejsou tématem této knihy, ale měli bychom uvést, že existují dva možné pří-

■ Můžeme tvrdit, že pokud X v mnoha případech následuje po Y a nikdy k němu bez předchozího výskytu Y nedojde, pak máme důkaz pro kauzální vztah mezi X a Y. Čím více je případů, kdy X následuje po Y, tím pravděpodobněji toto kauzální spojení vzniká. Nikdy takto nedosáhneme jistoty, ale pouze velmi vysokého stupně pravděpodobnosti.

■ Můžeme tvrdit, že lidská mysl pracuje tak, že vždy hledá příčiny pro každou událost. I když v daném okamžiku nemůžeme žádnou příčinu najít, předpokládáme, že nějaká existuje.

Co se týče etiky, je podstatné se ptát: *Jsou příčiny události (pozorované či předpokládané) takové, že beze zbytku určují celou událost?* Pokud ano, pak žádná svoboda neexistuje. Všechno, co se v budoucnosti stane, lze teoreticky předpokládat na základě příčin, které existují v přítomnosti. Za daných okolností je nemožné, aby nebyla budoucnost absolutně determinována. Svoboda je iluze, vytvářená složitým procesem, který probíhá v lidském mozku. Myslíme si, že máme svobodnou volbu, ale ve skutečnosti provádíme velmi složitou kalkulasi, jejíž výsledek je už předem stanoven.

Tomuto přístupu se říká **determinismus**. Pokud jej dále rozvíme, což je velmi významné zejména ve filosofii myšlení, dospějeme ke směru zvanému **redukcionismus**. Redukcionista tvrdí, že to, co považujeme za myšlenky, není nic než elektrické signály v mozku. Naše chování je *pouhý* pohyb způsobený chemickou a elektrickou činností. Všechno je *redukováno* na nejjednodušší fyzické prvky.

a) Jak to všechno souvisí s naší zkušeností svobody?

Jedním ze způsobů, jak se s tímto problémem vypořádat, je nezačít představou příčiny a následku, kterou ve světě nacházíme (nebo kterou světu přisuzujeme), ale reálnou zkušeností mravní volby. Sám sebe vnímám jako svobodného člověka a je to právě tato svoboda, která mě zajímá. Tento názor předložil Kant (viz kapitola 10), který tvrdil, že můžeme být zároveň *fenomenálně* determinováni (tj. determinováni, co se týče smyslů) a *noumenálně* svobodní (svobodní tak, jak jsme sami o sobě).

To je důležité pro vědu, protože s rozšiřováním našeho poznání lidského chování, a zejména mozkové aktivity je možné s velkou přesností předvídat reakce na situace, i když si sám subjekt myslí, že je svobodný – což nás může zavést k determinismu a redukcionismu.

Děje se to i v běžném životě: „Já věděl, že to uděláš“, a „To jsi celý ty!“ Takové výroky jsou výsledkem předvídání toho, co dotyčný vni-

mal jako svoji svobodnou volbu. Obvykle osobu, které se komentář týká, rozlobí právě proto, že mít svobodu volby je tak důležité pro naše sebepojetí. Představa, že jsme zcela předvídatelní, z nás dělá roboty.

Je tu ještě jedna věc, kterou si tu musíme říci, abychom mohli pokročit dál: *I kdyby měly determinismus a redukcionismus pravdu, jsou irelevantní.*

Může to znít divně, protože všechno je přece determinováno, má volba je pouhou iluzí a nikdo mě nemůže vinit za to, co dělám. Má-li determinismus pravdu, etika se zdá nepodstatná. Ale tak to není, protože pokud má determinismus pravdu:

- iluze svobody je nezbytná a determinovaná;
- zkušenost volby je nezbytná a determinovaná;
- veškeré spory o etice jsou determinované.

Jinými slovy, jelikož jsme bytostí nadané rozumem a dalšími schopnostmi, nemůžeme se diskusi o etických otázkách vyhnout. A redukcionisté nemohou dělat nic jiného než tvrdit, že veškeré naše jednání je omezeno na mozkovou činnost, protože jejich mozková aktivita určuje, že by měli právé to dělat. *Uplatníme-li determinismus univerzálně, v žádném sporu nepodporuje jednu stranu na úkor druhé*. I když budeme souhlasit s tvrzením, že jsme stoprocentně determinováni, nezastaví nás to před dilematy, jimž se věnuje etika.

Etika se zabývá lidskou úrovní fungování. Je skutečná pravda, že v mém mozku probíhá elektrická aktivita a v mých svalech chemická aktivita, které odpovídají všemu, o čem přemýšlím a co dělám, ale to neznamená, že to, co si myslím a dělám, je totéž co elektrická a chemická aktivita.

b) Podmíněnost

Bylo by bláhové tvrdit, že jsme absolutně svobodní, protože je třeba vzít v úvahu podmínky, které nás ovlivňují a které (pokud chceme tento pojem dále používat) determinují to, co děláme. Působí na nás nejrůznější osobní, náboženské, kulturní, společenské a politické faktory, které jsou součástí naší „podmíněnosti“. I když o nich vědomě nepřemýšlíme, neseme si v sobě hodnoty a představy svého okolí, ať už se jich chceme držet, nebo se proti nim vědomě bouříme. Tak jako tak, mají na nás vliv; jsou součástí naší podmíněnosti.

Čím více si člověk uvědomuje, co ho ovlivňuje, tím lépe to může zahrnout do zvažování mravních rozhodnutí. O něco později uvidíme,

že relativismus – tvrzení, že neexistují žádná univerzální mravní pravidla – je důležitým rysem debaty o etice. Relativismus v zásadě zkoumá, zda se podmínky mění v závislosti na místě a čase, což zne- možňuje stanovení univerzálních mravních pravidel.

3. Jak velkou svobodu potřebují?

HLAVNÍ MYŠLENKA

Abychom porozuměli etice, potřebujeme dostatečnou svobodu jednat a za své jednání převzít odpovědnost.

V předchozí části jsme viděli, že zkušenost svobody je základní podmínkou mravního rozhodování. Také jsme si všimli, že redukcionistický argument, že nemáme žádnou svobodu, je irrelevantní, protože stále prožíváme pocit svobody a volby a máme potřebu porozumět takové volbě a posoudit ji. Zároveň jsme si všimli, že jsme všichni vystaveni nějakým podmínkám. Je-li pravda, že nejsme vůbec svobodní, je stejné tak pravda, že nemůžeme být stoprocentně svobodní – kdybychom totiž byli, nikdy bychom nepřestali přemýšlet o tom, co bychom měli udělat, protože bychom nebyli ovlivněni ničím, co by nás dovedlo k jednání určitému způsobu jednání. Abychom mohli etice porozumět, potřebujeme dostatečnou svobodu jednat a převzít za své jednání odpovědnost.

Moje svoboda má určitá omezení:

- Fyzická omezení: Nikdo po mně nemůže vyžadovat takové mravní rozhodnutí či jednání, kterého nejsem tělesně či duševně schopen. (Na druhé straně, když sám sebe uvedu do takového stavu, kdy jsem fyzicky zneschopněn – např. jsem opilý či pod vlivem drog – pak nesu odpovědnost za svůj stav, a tedy za to, k čemu následkem něj došlo a co by se nestalo, kdybych byl střizlivý.)
- Právní a společenská omezení: Pokud mi zákon brání v tom, abych něco dělal, pak nemohu být obviněn z toho, že to nedělám. To samozřejmě předpokládá, že dodržování zákona je správné, což ovšem závisí na povaze společnosti, která zákon vytvořila. Je-li společnost hodnocena jako nespravedlivá, může být morálně správné zákon úmyslně porušit. V případech, kdy neexistují konkrétní zákony, má podobný účinek sociální podmiňování.

■ Osobní a psychologická omezení: Psychoterapeut nebo analytik, který sleduje mé činy, myšlenky a úzkosti v daném okamžiku, může hledat jejich původ v rané zkušenosti a traumatech z dětství. Moje schopnost chovat se jako zralý dospělý člověk může být omezena mými minulými zkušenostmi.

To jsou obecná omezení mé svobody, ale co s takovými omezeními svobody, která plynou z toho, že jedním na základě nějakého příkazu? Ve 20. století najdeme plno příkladů politických systémů, které jsou všeobecně považovány za zločinné proto, že neuznávaly základní lidská práva. Někteří z těch, kteří jednali jménem takového systému, byli později obviněni ze zločinů proti lidskosti, ale hájili svou nevinu tím, že prostě jen plnili příkazy.

PŘÍKLAD

K těmto otázkám vede zabití neozbrojených civilistů či válečných zajatců a také „etnické čistky“ prováděné ozbrojenými jednotkami. Vezměme například vojáka, který dostal příkaz zmasakrovat civilní obyvatele. Můžeme tvrdit, že člověk je povinen neuposlechnout rozkaz, který je zcela evidentně nesprávný, protože od něj vyžaduje jednání, které je z hlediska mezinárodního práva nezákonné. Voják je možná fyzicky schopen příkazu neuposlechnout, ale výsledkem by nejspíš bylo, že by byl sám zabit. Je voják v takové situaci skutečně svobodný? Je přirozený strach ze smrti dostatečně silným argumentem, který ospravedlňuje tvrzení, že neměl svobodnou volbu a nemohl neuposlechnout?

Je-li to ale tak, co potom vojáci v bitvě? Dostane-li voják příkaz zaútočit na pozici nepřítelů, i když je téměř jisté, že při útoku zemře, očekává se od něj, že tento příkaz uposlechně, a bude to obecně považováno za správný a čestný čin. Jestliže však důsledkem jeho neuposlechnutí příkazu zabijete civilní obyvatele, bude nejspíš to, že bude zastřelen, neocitá se snad v naprosto stejné situaci? Jestliže neuposlechně nezákonný příkaz a ponese následky, mělo by to být rovněž považováno za správné a čestné.

Voják, který se bude pokaždé zamýšlet nad tím, jestli je morálně správné uposlechnout příkaz, dlouho v armádě nepřežije. Znamená to, že lidé, kteří odpovídají politické či vojenské autoritě, se vzdali svobody do té míry, že nenesou za své jednání odpovědnost? V tomto případě z prostředí armády jsou všichni zúčastnění při vědomí a jsou schopni racionálně uvažovat a rozhodovat se, ale tvrdí, že jsou (ve skutečnosti) pouhými nástroji (i když vědomými) a jednají podle příkazů druhých. Považujeme je tedy za osoby, jimž nebyla dána dostatečná svoboda, která by jim umožnila nést osobní odpovědnost.

a) Vnitřní a vnější svoboda

Je třeba rozlišovat mezi vnitřní svobodou člověka a vnějšími omezeními, jimiž je limitován. Jak jsme viděli dříve, existuje mnoho faktorů, které mi brání jednat přesně tak, jak bych si v daném okamžiku právě přál. Rozum mi říká, že by mohl mít určitý čin vážné následky, a proto není v mém zájmu se ho dopustit. Stejně tak si mohu vážit svobody (např. svobody nebyť ve vězení), kterou mám, když neporušuji zákon.

Ve Velké Británii tak například nemám možnost (svobodu) jezdit na pravé straně jednoproudé vozovky a přijímám názor společnosti, že krást není správné. Na druhé straně si dokážu představit, že po jedu na nesprávné straně vozovky, když budu prchat s ukradeným zbožím. *Mám vnitřní svobodu přemýšlet o alternativách a rozhodnout se, co chci udělat.*

Právě tyto situace jsou zdrojem různých mravních dilemat, protože kdyby každý toužil po tom, co je povolené vnějšími autoritami, žádné problémy by nevznikly. Potíž však je v tom, že vnitřní svoboda nám umožňuje něco chtít. Mohu tak počítovat silné nutkání nějakým způsobem porušit zákon. Cítím, že mám svobodu to chtít, i když je to něco, co mi před zákonem neprojde. Mohu se pak nad situací zamyslet a uvědomit si, že mám fyzickou svobodu něco udělat, ale že musím zaujmout odpovědný postoj a že společnost by se dostala do problémů, kdyby mohl každý dělat to, po čem nejvíce touží.

Společnost nám poskytuje forem vnější svobody, například svobodu projevu, náboženského vyznání, právo nebyť svobodně zatčen nebo právo na rovnocenné postavení před zákonem. Tyto svobody a práva lze zakotvit v zákoně. Jiné druhy svobod a práv jednoduše vyjadřují svobody jednotlivce ve společnosti. Tak existuje svoboda, kterou nabízí vzdělání, nebo svoboda nebyť chudý, či dokonce ekonomická svoboda pracovat a hromadit majetek. „Svobodná“ společnost je taková, která nabízí co největší možnou míru osobní nezávislosti. Všechny společnosti ovšem zavádějí určitá omezení vnější svobody, jinak by nemohly fungovat. Nemohu si všechno přivlastnit, abych tím neomezoval svobodu druhých. Proto je vnější svoboda otázkou společenského kompromisu.

b) Vnitřní svoboda a odpovědnost

Pojem „odpovědnost“ se používá dvěma způsoby. Můžete tvrdit, že jste za něco zodpovědní, pokud jste tím, kdo to udělal. Graffiti

nastříkané na policejní stanici je něco, za co můžete nést odpovědnost. To není to samé, jako když řekneme, že jste při tom jednali odpovědně. Při tomto druhém použití slova jste „odpovědní“ tehdy, jste-li dostatečně starí na to, abyste chápali význam svobody a zákona a byli schopni ovládat své chování. Být odpovědný (v tomto druhém významu) není toleží jako být poslušný. Můžete například dojít k závěru, že zákon je třeba změnit a že jediný způsob, jak na to lidi upozornit, je zákon porušit. V takovém případě mravní odpovědnost vyžaduje neposlušnost.

Mravní „odpovědnost“ v prvním významu slova znamená:

- že jste osoba, která něco udělala;
- že jste byli v té chvíli při vědomí (nebo jste se vědomě přivedli do takového stavu, v němž jste pozbyli plného vědomí);
- že jste mohli jednat jinak, ale neudělali jste to.

V druhém významu slovo „odpovědnost“ znamená:

- přijetí svobodné vůle;
- přijetí racionálních norem;
- rovnováhu mezi individuálními, sociálními a univerzálními mravními kritérii.

Jinými slovy – tvrdit, že jste jednali odpovědně, znamená, že přebíráte „odpovědnost“ za to, co děláte; nemůžete tvrdit, že jste morálně odpovědní a zároveň nemáte možnost se svobodně rozhodovat. Ani nemůžete tvrdit, že jste odpovědní, když nemůžete, byť jen teoreticky, ospravedlnit své jednání. Říci „Prostě jsem to tak cítil“ není morální odůvodnění. Z mravní odpovědnosti také plyne, že můžete posoudit hodnoty, podle nichž jste se rozhodli žít, a zvažít, nakolik se shodují s platnými společenskými a právními normami a širšími požadavky univerzálních mravních norem.

4. Co „je“ a co „má být“

O něco dál se dočtete o kritice filozofa Humea, který tvrdil, že mnoho lidí začíná popisovat, jak věci „jsou“, a pak sklouznou k tomu, že začnou mluvit o tom, jak „mají být“, aniž by vysvětlili, proč to dělají. Z tohoto postřehu vychází zásadní kritika etických teorií, kterou přináší G. E. Moore v *Principia Ethica* (1903), jedné z nejlivnějších moderních knih o etice. Snahu dokázat, co „má být“, na základě toho,

co „je“, označil slovy *naturalistický chybný závěr (naturalistic fallacy)*.

Říkáme-li, že něco „je“, jde o faktický popis dané situace. Tato fakta obecně chápeme z mravního hlediska jako neutrální. Stávají se součástí debaty o morálce pouze tehdy, kdy v reakci na ně někdo prohlásí, co „se má“ udělat.

Například tvrzení, že děti hladoví v důsledku hladomoru, je samo o sobě neutrální. Popisuje jen podmínky těch, kteří umírají z nedostatku jídla. Předmětem mravní debaty se toto tvrzení stává tehdy, když v reakci na ně můžeme ukázat, že člověk je schopen tuto situaci změnit, ale rozhodl se, že tak neučiní. Tvrzení „dětí hladoví“ tak může někoho přivést k tomu, že řekne: „Měli byste jim pomoci“. Druhé tvrzení však nijak logicky nevyplývá z prvního. Je třeba dalšího stadia v podobě maximy (či mravního principu), která vstupuje do hry. V tomto případě by maxima zněla: „Kde je utrpení, jemuž lze zabránit, tam by se mu zabránit mělo.“

Jakmile přijmeme tento princip, můžeme druhé tvrzení vnímat jako důsledek prvního. Avšak takový princip nelze jednoduše prokázat sdělením fakt. Jde o jejich interpretaci a posouzení.

Jinými slovy: *Etika se z velké části zabývá těmi mravními principy, zákony či dohodami, které dovolují, abychom na základě toho, co „je“, vyslovovali tvrzení o tom, co „má být“.*

Při předkládání etických argumentů si tedy musíme dát pozor na to, abychom se při nich řídili tím, co „je“. Popis jakkoli děsivých situací sám o sobě nelze považovat za argument podporující mravní postoje. Etický argument musí obsahovat (nebo alespoň naznačovat) výrok o principech, z nichž mravní soud vychází. Bez takových principů nemají následná tvrzení o tom, co „má být“, opodstatnění. Proto při posuzování jakéhokoli argumentu ověřte:

- fakta, která je třeba zvážit;
- principy, na nichž má být mravní argument postaven;
- zda lze principy uplatnit v dané situaci.

Jestliže jediný z těchto elementů chybí, pak nebude argument pádný. Zejména pokud se závěry liší, je důležité vrátit se a prověřit principy, na nichž stojí, stejně jako fakta, ke kterým se vyjadřuje.

5. Absolutní a relativní mravní principy

Někteří lidé argumentují objektivně. Pomocí logiky vyvozují z předkládaných fakt různé závěry. Tyto závěry budou pravdivé, pokud:

- jsou fakta správná;
- je logika argumentu dostatečně jasná.

Jiní lidé argumentují subjektivně. Předkládají své vlastní názory a dokazují, jak tyto názory vyplývají ze základních hodnot, které využívají. Při popisu situace mohou používat objektivní fakta; mohou používat logiku k tomu, aby od svých hodnot dospěli ke konkrétním mravním závěrům; ale v zásadě jejich argumentace stojí na tom, zda souhlasíte s jejich osobními názory a hodnotami. Pokud je odmítáte, pak nejspíš nebudete souhlasit ani s jejich závěry.

Většina diskusí o morálce zahrnuje objektivní i subjektivní prvky. Touha předložit mravní argument naznačuje, že to, co se předkládá, má širší uplatnění a nejde jen o vyjádření osobních preferencí. V tom případě bude třeba argument předložit na základě dohodnuté logiky a podepřít ho fakty. Na druhé straně můžeme většinu mravních argumentů zredukovat na diskusi o základních osobních hodnotách – které jsou zcela zřetelně subjektivní.

Do situace také zasahuje tvrzení, že člověk nemůže dokazovat to, co „má být“, na základě toho, co „je“, a že žádné množství faktických informací nebude stačit k tomu, abychom rozhodli, zda je něco správně nebo nesprávně.

Jakmile přejdeme k otázce, zda existují nějaké absolutní mravní principy, nebo zda je veškerá etika závislá na čase, místě a společenské situaci dotyčné osoby, spatříme různé, vzájemně protikladné argumenty.

Pokud existují absolutní mravní principy, pak by mělo být možné je vyjádřit takovým způsobem, který nám dovoluje říci, že určité chování je nesprávné u každého člověka, nejen u dotyčné osoby. Někdo dokonce tvrdí (viz Kant, kapitola 10.3.), že čisté mravní uvažování se zakládá na ochoť tvrdit, že něco je správné, a zároveň si přát, aby se to stalo univerzálně platným zákonem. Jinými slovy, abychom se rozhodli, že je nějaký čin správný, musíme se ptát, zda jsme připraveni na to, že všichni ostatní by měli mít povinnost chovat se stejně.

a) Sociální rozmanitost a etický relativismus

Je veelku zřejmé, že okolnosti obrovskou měrou určují, zda něco považujeme za správné či nesprávné. Například zabít někoho, koho milujeme, abychom ho uchránili před bolestí, nepohodlím či ponižujícím životem v posledních dnech progresivní, nevléčitelné a otupující nemoci, se zcela liší od situace, kdy někdo zabije cizího člověka při loupežném přepadení. Morálka takového chování je „relativní“ podle situace a motivů dotyčné osoby.

Mravní relativismus však přináší další otázky. Obecně se dnes věří, že každý má právo mít vlastní názor a svobodu ho vyjádřit. Nemusíme souhlasit s tím, co druhý říká, ale můžeme bránit právo tohoto člověka svůj názor vyjádřit. Můžeme například tvrdit, že do držování různých společenských zvyků a hodnot v různých společnostech vede k mravnímu relativismu – co je správné v jedné společnosti, může být nesprávné v jiné společnosti. Je důležité pochopit základní principy, z nichž společenské rozdíly vycházejí. Poté bychom se mohli podívat na situaci člověka, jehož mravní názory se liší od těch našich, a pokusit se uvídnět svět jeho očima.

PŘÍKLAD

Vezměme si jako příklad polygamii. V kultuře, kde není dostatek mužů (například v důsledku války) a kde žije mnoho vdov, které od společnosti nedostávají žádnou podporu, může být považováno za správné, aby ti muži, kteří si to mohou dovolit, pojali tyto vdovy za své další manželky a podporovali je. Taková byla situace v raných dobách muslimské společnosti. Polygamie tak přímo vyplývá z názoru, že je třeba o ženy pečovat a chránit je.

Na druhé straně na tomtéž základě je možné zaujmout stanovisko, že polygamie je špatná – zejména v tom, že muži mají sexuální choutky, které přesahují jejich schopnost starat se o různé ženy, s nimiž by se rádi oženili. Trváme-li na tom, aby měl muž jen jednu manželku, chráníme tím ženy.

Jsme tu svědky toho, že stejná hodnota může být základem pro mravní argumenty, které vedou k opačným závěrům. Dané okolnosti jsou totiž velmi odlišné. Jedná se tu o kulturní relativismus, nebo o absolutní etický argument? Odpověď není tak jednoduchá. Z hlediska konečného chování jde o kulturní relativitu; z hlediska základních hodnot a zásad jde o absolutní mravní princip, totiž že je správné chránit ty, kteří jsou zranitelní.

Hlavní rozdíl mezi mravním absolutismem a relativistickým přístupem je ten, že podle relativismu není možné dospět k absolutním principům a hodnotám, neboť hodnoty i principy vyplývají ze společ-

čenské situace. Jinak řečeno, musíme si klást otázku: jsou hodnoty a mravní zásady *vyjádřeny* prostřednictvím jednotlivých společností a jejich zákonů, nebo je tyto společnosti a jejich zákony *vytvářejí*?

Pravý relativista trvá na tom, že je vytvářejí společnosti. Ti, kdo soudí, že je společnosti jen vyjadřují, zřejmě zastávají absolutistický názor, tj. že existuje univerzální princip, který se uplatní v závislosti na dané kultuře.

Etika jde do základů, na nichž jsou vystavěny mravní soudy. Je tedy možné, že stejná etika může být vyjádřena různě v různých kulturách. Není dokonce ani nutné tvrdit, že mravní principy lze vyjádřit tak, aby byly nezávislé na jakékoli kultuře, a bude možné jejich mezikulturní sdílení. Pravděpodobně budou založeny na těch parametrech, které nejsou kulturně podmíněné. Jinými slovy, na základním chápání lidské přirozenosti nebo základních lidských potřeb.

b) Skutečné zlo

Tvrzení, že existují absolutní mravní soudy, vede k názoru, že něco je skutečně dobré a něco jiného skutečně zlé. Jinými slovy, že existují hodnoty, které lze uplatnit u všech lidí všech dob, kdykoli a kdekoli. Mohli bychom tak tvrdit, že zabít nevinného člověka je skutečné zlo. Toto tvrzení by vycházelo z obecného pojetí hodnoty života. Můžeme argumentovat, že člověk, který spáchal nějaký strašný zločin, musí být zabít, přímo či nepřímou, aby byla společnost chráněna. Proto si musíme stanovit, co je „nevina“.

Mohli bychom jít pochopitelně ještě dál. Vegetariáni mohou namítat, že zabijení nevinných zvířat je také skutečné zlo. V tomto případě je princip založen na obecném pojetí hodnoty veškerého života, zvířecího i lidského.

Jestliže se vám tedy podaří prokázat, že určité věci jsou skutečně zlé, dojdete k absolutnímu mravnímu principu. Na druhé straně, pokud věříte, že nic není samo o sobě zlé, ale může být jako zlé posuzováno podle zvyklostí dané společnosti v dané době, pak přijímáte pouze relativistické mravní argumenty.

Věříte-li však, že je vždy správné umožnit každé společnosti, aby sama rozhodla, co je a není správné, místo abyste uplatnili vnější kritérium mravnosti, pak stále ještě můžete být absolutistou, který skutečné zlo spatřuje ve vnučení hodnot jednoho člověka druhému.

SHRNUTÍ

- Morálka se zabývá svobodným rozhodováním rozumem nadaných lidských bytostí.
- Lidskou svobodu prožíváme navzdory argumentům, že všechno je zcela podmíněno či omezeno na fyzické procesy.
- Naše svoboda je vždy limitována vnitřními a vnějšími omezeními.
- Nemůžeme na základě toho, co „je“, dokazovat to, co „má být“.
- Rozmanitost společenských a kulturních podmínek má velký vliv na mravní hodnocení chování, což může vést k „relativismu“.
- Klíčem k rozlišení mezi absolutní a relativistickou etikou je otázka, zda můžeme vůbec něco považovat za skutečně zlé.

OTÁZKY A ÚKOLY

1. a) Vysvětlíte, jak může myšlenka příčiny a následku vést k ná-
zoru, že všechny události jsou determinované. Domníváte
se, že tento názor podkopává představu mravního jednání?
Odůvodněte.
b) Čím víc víme o druhém člověku, tím lépe můžeme předvídat,
jak se zachová v kterékoli situaci. Znamená takové poznání, že
kdybychom o člověku věděli všechno, byl by jeho prožitek svo-
body jednat pouhou iluzí? Pojednejte o tématu.
2. Vysvětlíte na příkladech, proč bychom se neměli snažit dokazovat
to, co „má být“, na základě toho, co „je“ (chybný závěr). Co je po-
třeba k odůvodnění tvrzení o tom, co „má být“?
3. Měla by každá společnost či kultura rozhodovat o tom, co je a není
správné? Pokud ano, může jedna společnost či kultura hodnotit
mravní hodnoty druhé společnosti? Jaký vliv má taková kul-
turní relativita na myšlenku individuální mravní odpovědnosti?
Ilustrujte svou odpověď příklady situací, v nichž mohl být jedinec
v pokušení jednat v rozporu s hodnotami své společnosti či kul-
tury.

Obecné otázky k úvaze:

4. Prožívám-li pocit svobody, musím být svobodný. Pojednejte o té-
matu.
5. Je osobní odpovědnost neslučitelná se službou v ozbrojených si-
lách? Pojednejte o tématu.
6. Pojednejte o názoru, že v multietnické a multikulturní společnosti
nelze obhájit absolutistická mravní pravidla.

Jazyk morálky

KLÍČOVÁ SLOVA

morální – činy, které se řídí přijatými normami
nemorální – činy, které odporují přijatým normám
logický pozitivismus – názor, že má-li mít jazyk nějaký význam, musí být ověř-
itelný smyslovou zkušeností
metafyzická etika – teorie, které etiku vztahují na celkové vnímání vesmíru
intuicionismus – teorie, podle níž může být „dobro“ rozpoznáno, ale ne defino-
váno

Než začneme zkoumat mravní argumenty, je třeba vyjasnit si ně-
které základní používané pojmy. V tomto okamžiku nepotřebujeme
přesné definice, protože ty se budou odvíjet od konkrétních argu-
mentů. Zkoumáme-li tedy například argument, který tvrdí, že dobro
a správné jednání je založeno na X, pak význam dobra bude záviset
na tom, co je X. Pokusíme-li se definovat dobro dřív, než zhodnotíme
argument, pak předem stanovujeme jeho závěry!

V této kapitole se tedy obecně zaměříme na některá klíčová slova,
která se používají v etice, a poté přistoupíme k rozboru tvrzení, že ja-
zyk morálky nemá žádný význam, a zvažíme některé způsoby, jimiž
se filozofové pokoušejí jeho používání obhájit.